

VARIA

– KÖNYVISMERTETÉS –

SIKLÓSI Iván: *A nemlétező, érvénytelen és hatálytalan jogügyletek elméleti és dogmatikai kérdései a római jogban és a modern jogokban*
[ELTE Jogi Kari Tudomány 23.] Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014.

1. Bevezető gondolatok

Már megjelenését követően nagy örömmel vettem kézhez azt az impozáns kötetet, amelyet Siklósi Iván kollégám, az ELTE ÁJK egyetemi adjunktusa a még 2013-ben sikerrel megvédett doktori értekezésének alapján rendezett sajtó alá, s amely doktori értekezés az ELTE ÁJK Római Jogi Tanszékének műhelyében, Földi András professzor témavezetésével valósult meg. A sikeres doktori védés és a nagymonográfiának is beillő grandiózus kötet megjelenése között eltelt időben a szerző nem tétlenkedett: számos egyéb publikáció elő- és elkészítése mellett gondosan áttekintette az opponensek és a meghívott hozzászólók észrevételeit, és ezek közül mindazokat, amelyeket a saját elgondolásával összhangba hozhatónak talált, lelkiismeretesen beépítette a megjelenésre szánt munkába. Mindezek eredményeként állt elő az ELTE Eötvös Kiadó gondozásában 2014-ben megjelent mű, keményfedeles kötésben, 452 számozott oldalon. Első tekintetre furcsának hathat a kötet borítója, amelyen egy pohárban viharba került papírhajó képe látható. Jobban belegondolva azonban rájöhettünk, hogy ez a borítókép nagyon hüen adja vissza mindazokat a nehézségeket, amelyekkel a szerző szembesülni volt kénytelen. A pandektista dogmatika szigorú fogalmi rendjének mára csöppet sem nyugodt vizein kellett a római jogi primér forrásszövegek exegetikus elemzésének kis hajójával közlekednie, amely már önmagában is komoly feladat, hiszen – mint arra maga a szerző is utal – egy ilyen volumenű, és metódusát tekintve – az exegézisek mellett – összehasonlító módszert is alkalmazó műben nagyon markánsan tapasztalható az anakronizmus sok más esetben nyugtalanító problémája. Már ezen a ponton jelezni kell azonban, hogy a szerző a pandektista fogalmi rendszer kínálta lehetőségekhez mérten teljesen jól igyekszik kifogni a szilet az anakronizmus vitorlájából – kétségtelenül vannak esetek, ahol ez nem sikerülhet. Mindez ugyanakkor a szerző érdemeit és munkájának értékét egy fikarcnyit sem csorbítja.

A nehézségek azonban – jelen sorok szerzőjének meglátása szerint – mindezzel nem értek véget, ugyanis Siklósi kolléga témaválasztása nem csupán a tudományos értékelhetőség szempontjából jelentős, hanem a műben elemzett fogalmaknak van egy szomorú, ám annál égetőbb aktualitása is. Mindenki előtt ismeretes ugyanis,

hogy bizonyos ideje sokan és főleg sokfélént nyilatkoznak például a különféle célú devizahitel-szerződésekről – mindenekelőtt ezek adósainak „megmentéséről”, illetőleg a devizahitel-ügyletek „hibás termék” voltáról. Az csak egy dolog, hogy a nyilatkozók egy jelentős hányada nem jogász, hanem pl. közgazdász, ekként mondjuk megbocsátható a szakmaiatlan „hibás termék” fordulat, amely szavatossági igényt generálna (abból a szempontból igenis problémás egy ilyen tartalmú megnyilvánulás, hogy a közvélemény sok esetben az ilyen nyilatkozatokból informálódik). Sok esetben viszont jogász kollégák beszélnek eme ügyletek érvénytelenségéről, anélkül dobálózva a semmisség, a *clausula rebus sic stantibus* és az *in integrum restitutio* kifejezésekkel, hogy ezek pontos jelentésével, tartalmával (mint azt megnyilatkozásaik kétséget kizáróan mutatják) tisztában lennének. Azt már ne így említsük, hogy ezek a megnyilatkozások többnyire csak eme fogalmak körül forognak, ekként ne is keressünk olyan differenciált megközelítést, amely pl. a szolgáltatások reverzibilis, avagy irreverzibilis voltán alapul. Egy ilyen, a szakmához tartozónak mondott egyének által is gyakran szakmaiatlanná tett *Meinungsklima* közepette Siklósi Iván monográfiája nem csupán tudományos szempontból üdvözlendő, de úgy tűnik, hogy a tágabb szakmai közönség számára is hiánypótló: *sine ira et studio* lehet megismerni, hogy mit is jelent az érvényesség és a hatályosság, illetőleg az érvénytelenség és hatálytalanság mind a római jogban, mind pedig a modern jogokban. Ekként ez a kötet fogalmi–dogmatikai szempontból mindenképpen alpműnek számít; mondhatnánk akár azt is, hogy szép példajaként szolgál a jheringi „*durch das römische Recht, aber über dasselbe hinaus*” gondolatának.¹

2. Általános megállapítások

Már a véleményformálás kezdetén megelőlegezhető, hogy a kötet kiváló példája a τέχνη, a μέθοδος, a πράξις és a προαίρεσις arisztotelészi értelemben² vett jóra irányuló együttesének. Mindezek előrebocsátása mellett az értékelésnél először a formáról, azt követően pedig a tartalomról szeretnék szót ejteni, már ehelyütt is újfent előjelezve összességében pozitív véleményünket.

2.1. Formai kérdések

A könyv külső megjelenésére már a kezdet kezdetén az impozáns jelzőt használtuk, és ezt jelen helyen újfent meg lehet erősíteni: kulcsin tekintetében a munka eleve meggyőző az olvasót – jól szerkesztett, igényesen és ízlésesen prezentált anyagot vehetünk kéz-

¹ Rudolf von JHERING: *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*. Leipzig, 5./6. Auflagen, 1894–1907, Band 1. 14.

² Aristot. Nic. Eth. 1094a: πᾶσα τέχνη καὶ πᾶσα μέθοδος, ὁμοίως δὲ πράξις τε καὶ προαίρεσις, ἀγαθοῦ τινὸς ἐφίεσθαι δοκεῖ: διὸ καλῶς ἀπεφίηναντο τὰγαθόν, οὗ πάντ' ἐφίεται. Az említett kifejezések értelmezéséhez ld. még Henry George LIDDELL – Robert SCOTT: *A Greek-English Lexicon*. Revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart JONES with the assistance of Roderick McKENZIE. Oxford: Clarendon Press, 1940., s. v. τέχνη, ahol art, skill, cunning of hand értelemben fordul elő; s. v. μέθοδος ahol following after és pursuit jelentések kerülnek hangsúlyozásra; s. v. πράξις mint doing, transaction, business; s. v. προαίρεσις, choosing jelentéssel; valamint s. vv. ἀγαθός és καλός.

be. A szöveg elegáns stílusban íródott és jól szerkesztett, külön öröm a recenzens számára, hogy a disszertációhoz képest (amely néhol talán kissé tobzódott is a különféle szedési módokban) a könyv formátuma sokkal puritánabb, amely egyszerűség kifejezetten jól tesz a komoly témának. A szöveg olvashatóságát kifejezetten pozitívan érinti, hogy szinte csak kurziválást használnak a lényeg kiemelésére. Az 1408 elemből álló jegyzetapparátus professzionális, és valamennyi elkészítő mennyiségű információt tartalmaz, ezzel együtt sem esik (vagy csak elvétve) a szerző az „okoskodó” lábjegyzet betoldásának bocsánatos vétkébe. A mai viszonyok között külön érdemként hangsúlyozandó, hogy a szerző hivatkozásai pontosak és korrektek. Egyetlen érdekességre lehet talán utalni, amely nem hibája a kötetnek, és semmiképp sem a szerző döntésén múlott: a jegyzetek betűtípusának megválasztása meglátásuk szerint nem maradéktalanul szerencsés. Jelen sorok szerzőjének szemét minduntalan elvonta a főszövegről – a magunk részéről bizonyosan más betűtípust használtunk volna. Megjegyzendő még egyszer, hogy eme kérdés felett bizonyosan nem a szerző diszponált. Hasonlóképpen érdekes – de egyáltalán nem zavaró – a disszertációban eredetileg apró betűvel szedett részek implementálása a könyv formátumba: nem lényegesen kisebb a használt betűtípus, azonban a kérdéses szövegrészek így is jól elkülönülnek a főszövegtől.

Érdekes kérdés a görög kifejezések megjelenítésének módja is. Hangsúlyozni kell, hogy nincs egyértelműen jó válasz erre a kérdésre: érthetőek azok az érvek, amelyek szerint valaki inkább a görög kifejezések latin betűs átírását preferálja. Ugyanakkor éppígy érthető és védhető a görög szöveg diakritikus jelekkel történő megjelenítésének igénye. A nem latin betűs írást használó nyelvek esetében az adott nyelv hangzóit korrekt módon csak a kérdéses nyelv írásrendszerével lehet visszaadni, ekként – meglátásunk szerint – minden szerző bátorítandó, hogy a görög forrásszövegeket görög írásmóddal jelenítse meg. Mi több, Babits Mihály kiváló eszmefutatója, amely szerint az ember soha nem lehet perfect a nagy görög irodalom nyelvén,³ szintén hivatkozható, akár mintegy bátorítás jelleggel is. A hangsúly jelzése a Liddell–Scott-féle görög szótár alapján megoldható lett volna (ez egyébként mára online szótár formájában is hozzáférhető). A másik lehetőség a hangsúlyjelek elhagyása lehetett volna – a hazai szakirodalomban is lehet találni ilyen példát; mondjuk Bessenýő András pécsi kolléga kiváló tankönyve juthat eszünkbe ennek kapcsán.

³ „Görögül olvasni mindig munka: lehetsz »perfect német« vagy francia; de értheted-e »perfect« a nagy hellén irodalom nyelvét? Ilyen nyelv nem egy van: majd minden auktorérít újat kell tanulni. Görögül írtak Krisztus előtt talán 800-tól (mikor élt Homéros?), Krisztus után, mondjuk, 1453-ig. És írtak görögül Kis-Ázsiában és Athénben, Rómában és Egyiptomban; Theokritos szicíliai volt, Loukianos talán szíriai zsidó. Micsoda távolságok időben és térben! Két évezred és három világrész, s hány ország, mennyiféle társadalom, milyen különböző kulturák, a mykéneitől a bizánciig! Hányféle nyelvjárás, argó, irodalmi modor és műfajkonvenció! Kívülről tudhatod Homérost, s még mindig talánynak fogod érezni Nonnoszt; folyékonyan olvashatod Platónt, s megakadsz egy Ploutarchos-életrajz első mondatain. Ha modern nyelvvel ismerkedsz könyvekből, egy könyvtárnyi mű áll rendelkezésedre, ugyanazon korból és műfajból, mignem szótár és mentődeszka nélkül, szabad úszóként siklasz a betűk tengerén. Görög tragédia alig marad annyi amennyi 4-5 kötetet kitesz a Teubner-ben. Kevés hogy a nyelvet – ezt a súlyos, mesterkélty, költői idiómát – végkép elmédbe törd. Ha mind végigolvastad: az utolsó lap még mindig megalázhat.” BABITS Mihály: *Könyvről könyvre. Nyugat*, 1933/17–18.

Formai szempontból tehát a kötet példaként állítható bárki elé; a recenzens számára külön öröm, hogy a tartalomjegyzék a kötet elejére került (igaz, ezt az intelmet a szerző – akkor még disszerens – a kutatóhelyi vitát követően már megfogadta). Ennek jelentőségét abban látjuk, hogy a kötet elején szereplő tartalomjegyzék mintegy hívogatja az olvasót, így adva egy ajánlatot arra nézve, hogy miről olvashat a következő lapokon.

2.2. Tartalmi áttekintés

A monográfia 4+2 nagyobb szerkezeti egységre tagolódik. A +2 közül az első ilyen részben egyfajta *propositio thematis* gyanánt szolgál, részben fontos módszertani áttekintést is ad. A másik ilyen rész a mű végén szereplő „Zárógondolatok” című rész, amely egyebek mellett mintegy áttekintése és rekapitulációja az addig mondottaknak, azzal, hogy emellett tartalmaz ugyanakkor olyan felvetéseket is, amelyek a munkában korábban megemlítettnek ugyan, ám ebben a záró fejezetben erőteljesebb a kifejtésük. A kötet végén angol nyelvű összefoglaló, rövidítésjegyzék és forrásmutató, valamint részletes irodalomjegyzék szerepel. A „tétéles” részek felépítése logikus: a jogügylet és a szerződés fogalmának tisztázását követi először a nemlétező szerződések, majd az érvénytelen szerződések kérdéskörei kerülnek kibontásra, legvégül pedig a jogügyleti hatályosság problémaköre kerül vizsgálatra, az utólagos érvénytelenség témakörével együtt. Az egyes részek, vagy fejezetek premisszákból indulnak ki, jól körvonalazva az adott kérdéshez kapcsolódó, jobbára dogmatikai problémákat, néhol szekunder irodalmi dilemmákat, vagy polémiákat bemutatva. Ezt követik a római jogi szövegek exegézisei, amely körben a szerző egyszersmind a szekundér irodalmat is intenzíven megjeleníti. Harmadikként pedig a szerző – összehasonlító és dogmatörténeti alapálásból – áttekinti a római jogon túli, jelentősebb modern jogi megoldásokat.

A módszer, vagyis a szövegek dogmatikai szempontok alapján történő megközelítése, az egyes *locusok* exegézise, valamint a szakirodalom részletes, de nem mindig kritikai ismertetése egyaránt professzionális megközelítésről árulkodnak, mindazonáltal fel kell vetni egy további szempontot is. Minthogy a módszer nyomán a szerző zárt rendszerben gondolkodik, így a hiba lehetőségét minimalizálja – még akkor is, ha a jogtudományban több, egymással versengő nézet létezése teljességgel megengedett.⁴ Éppen azonban a gondolati rendszer zárt jellege rejt magában egy olyan problémát, amelyre maga a szerző is utal, ez pedig az anakronizmus. Márpedig a jelzett anakronizmus eredője pontosan abban a nominalizmusban keresendő, amely gyökereit éppen a XIX. század tudományosságában találta meg. Így tehát a dogmatikus megközelítés és a nominalizmus kéz a kézben járnak, aminek legjobb bizonyítéka már a kötet elején megjelenik, tudniillik a szerző a bevezetőben fogalomvilágot említ. A *Begriffswelt* kérdésköre pedig szükségképpen kell, hogy arra irányítsa a figyelmet, hogy honnét is erednek a fogalmaink? A kérdésre adható válasz nevezhető akár a „Száz év magány” problémának is. Mint ismeretes van egy pont a regényben, amikor megjelenik az álmokör Macondóban, és Visitación, az indiánlány magyarázza el, hogy mi ezzel kapcsolatban

⁴ Tony BECHER – Paul R. TROWLER: *Academic Tribes and Territories. Intellectual Enquiry and the Culture of Disciplines*. Buckingham, Society for Research into Higher Education & Open UP, 2001. 33–36.

a legnagyobb probléma. A tartalmi parafrázis helyett ezen a ponton jobbnak látjuk a pontos szöveget közölni a probléma érzékletesebb bemutatása érdekében. „De az indián lány megmagyarázta, hogy az álmatlansági kórban nem az a legszörnyűbb, hogy az ember képtelen aludni, hiszen a test nem érez semmilyen fáradtságot, hanem egy ennél még súlyosabb tünet, amely előbb-utóbb kimerítően jelentkezik: a feledés. Tudniillik, amikor a beteg már megszokta az állandó virrasztást, elméjéből kezdenek kihullani a gyerekkori emlékek, majd a dolgok elnevezése és fogalma, végül pedig az emberek azonosítására is képtelenné válik, sőt a tulajdon énjét sem ismeri többé, és valamiféle múlt nélküli bambaságba süllyed.”⁵ Ebből kezdetben nincs is sok gond, mi több, a falu lakói még örülnek is a hirtelen jött álmatlanságnak, mert mint mondják, annyi a tennivaló Macondóban. Egészen addig nem is volt gond, amíg Aureliano el nem felejtette az üllő nevét. „Aureliano felírta a szót egy papírdarabra, és gumiarábikkal a kis üllő aljára ragasztotta: üllő. Így aztán biztos volt, hogy többé nem fogja elfelejteni. Nem is gondolta, hogy a feledés első tünete ütközik ki rajta, hiszen a szóban forgó tárgy nevét nehéz volt megjegyezni. De néhány nap múlva rádöbbedt, hogy szinte mindig meg kell erőltetnie magát, hogy eszébe jusson valami a laboratóriumból. Ettől fogva mindenre ráírta a nevét, és elég volt elolvasnia a feliratot, hogy ráismerjen. Amikor apja rémülten közölte vele, hogy még gyermekkora legnagyobb élményeit is elfelejtette, Aureliano elmondta neki a módszerét, amit aztán José Arcadio Buendía az egész házban s később az egész faluban is bevezetett. Festékbe mártott izsóppal minden tárgyra ráírta a nevét: asztal, szék, óra, ajtó, fal, ágy, serpenyő. Kiment az udvarra, s az állatokat meg a növényeket is megjelölte: tehén, kecske, disznó, tyúk, jukka, malanga, banán. Hanem a feledés korlátlan lehetőségeit tanulmányozva, lassanként ráébredt, hogy eljöhét az az idő, amikor a feliratokról ráismernek ugyan a dolgokra, de már nem tudják, mire valók. Ekkor bővebb magyarázatokhoz folyamodott. Az a tábla is, amelyet egy tehén nyakába akasztott, kitűnő példa lehetett rá, hogy Macondo lakossága milyen elszántan harcol a feledés ellen: Ez tehén: minden reggel meg kell fejni, hogy tejet adjon, a tejet pedig fel kell forralni, majd kávét kell beleönteni, hogy tejeskávé legyen belőle. Így éltek hát az illó valóságban, amely egyelőre ugyan megakadt a szavak horgán, de menthetetlenül tova kellett siklania, mihelyt elfelejtik az írott szó jelentését.” Jól mutatja ez a nem éppen rövid idézet a *Begriffswelt*, és így a *Begriffsjurisprudenz* egyik problémáját: honnét tudjuk, hogy jól címkézzünk? Vajon jó-e, ha a nyelv eszköze és nem (egyik) kulturális közege a jognak? A szavaink teremtik-e a rendet, így a szó teremti-e a jogot, vagy van a jognak egy olyan szegmentuma, amely eleve magasabb rendű entitásként jelenvaló volt Rómában is, és jelenvaló mindennapjainkban éppúgy? Az ilyen, és ehhez hasonló kérdésekre adott válaszok nagyban meghatározzák, mintegy előre becsatornázzák egy teljes kutatás irányvonalát, a megfogalmazott állításokat, vagy éppen azok hiányát. Halkan jegyzem meg, hogy ebben a vonatkozásban is érdekes lehet Waldstein professzor legutóbbi, a természetjoggal foglalkozó könyvében tett megállapítása: „Wenn man in dem gegenwärtigen ‘Meinungsklima’ den Begriff Naturrecht gebraucht, stößt man

⁵ Gabriel García MÁRQUEZ: *Száz év magány*. Fordította Székács Vera. Budapest, Magvető, 2010¹¹.

auf sehr unterschiedliche und widersprüchliche Reaktionen.”⁶ Az érthetőség kedvéért nem árt talán leszögezni, hogy jelen sorok írója is Waldstein professzor véleményével ért egyet. Ekként igenis úgy véljük, hogy a jognak létezik magasabb rendű, önálló entitásként létező (mi több, élő) szegmentuma.

2.3. Tartalmi megjegyzések a disszertáció kapcsán

A tartalmi áttekintés körében első lépésként mindenképpen ki kell emelni, hogy a kutatás alapját – egyebek mellett – a nemlétező, érvénytelen és hatálytalan jogügyletekhez kötődő terminológiai problémák adták, különös tekintettel a magyar Polgári Törvénykönyvnek a végrendelet hatálytalanságára vonatkozó sommás rendelkezésére. Már ebből a törvényi rendelkezésből is jól kitűnik, hogy a kezdetben említett fogalmak önmagukban sem maradéktalanul tisztázottak, egymáshoz való viszonyuk pedig egyenesen (hogy a szerző kifejezését használjuk) fogalmi káoszt idéz elő. Így Siklósi kolléga alapvető célja a jogügyleti nemlétezés, az érvénytelenség és a hatálytalanság fogalmának és egymáshoz való viszonyának tisztázása volt, megtoldva ezt a rendszerbe foglalás igényével is.

A tételesen kimutatható eredményekről szólva mindenképpen a munka fontos hozadéka annak kimutatása, hogy a római jogászok jogügyletet nominalizáltan az *agere, gerere*, ill. *contrahere* kifejezésekkel adták vissza. Helyes, bár kissé túlzottan is árnyalt megállapítása a szerzőnek, hogy mindez nem egészen tudatosan történt. Ebben a vonatkozásban elegendő Thomas Rűfnernek, Trier-i Egyetem kiváló professzorának gondolatára utalni, aki annak idején más tárgyú munkájában az ἀκρίβεια fogalmára utalni, amely egyfajta technikus, sőt, ha úgy tetszik, tudományos pontosság iránti igényt jelent, és legkorábban a köztársaság utolsó századtól kezdődően törekedtek rá.⁷ Mindennek tisztázása azért is szükséges, mert a szerző helyesen megállapítja, hogy mainapság okszerűen a pandektista jogügyleti tan körében kidolgozott jogügylet-fogalomra támaszkodunk leginkább.

A szerződés római jogi fogalma kapcsán fontos eredmény a *contractus* és a *pactum* viszonyának elemzése, amelynek eredményeképpen a szerző megállapítja, hogy még Iustinianus kodifikációjában sem találjuk nyomát a két fogalom teljes egyenrangúságának; a sokszor hangoztatott *pacta sunt servanda* elve legkorábban a bizánci jogban jelenhetett meg, közvetlen gyökerei azonban bizonyosan a kánonjogra vezethetők vissza.

A nemlétező szerződések kapcsán fontos hozadéka a kötetnek, hogy a jogrendbe ütköző jogügyletet határozottan leválasztja a nemlétező ügyletről, amely a szó szoros értelmében nem jön létre, így tehát – matematikai fogalommal élve – a jog számára „üres halmaz”, tehát semmi. Ennek jelentősége abban áll, hogy a nemlétező szerződés nem jogellenes helyzetet, hanem jogi szempontból szigorúan értelmezendő „nem létezt”⁸ jelent.

⁶ Wolfgang WALDSTEIN: *Ins Herz geschrieben. Das Naturrecht als Fundament einer menschlichen Gesellschaft*. Augsburg, Sankt Ulrich Verlag, 2010. 7.

⁷ Vö. Thomas RÜFNER: *Vertretbare Sachen? Die Geschichte der res, quae pondere numero mensura constant*. Berlin, Duncker und Humblot, 2000. 30.

A szerződés érvénytelensége kapcsán a szerző rámutat arra, hogy az érvénytelenség fogalmilag csak akkor értelmezhető, ha az a szerződés, amelynek érvénytelenségéről beszélünk, *a priori* létrejött, tehát ha a felek kölcsönös és egybehangzó akaratkijelentése legalább látszólagosan fennáll. Leszögezi továbbá azt is, hogy a szerződés érvénytelenségét már önmagában is szankcióként kell kezelnünk. Ténykérdés, hogy az antik római jogi terminológiában még nem alakult ki az érvénytelenség modern fogalmának megfelelő latin szakkifejezés, mi több, eme terminológiai sokféleség már-már zavarba ejtően sokszínű. Mindazonáltal bizonyos, hogy jóllehet a római jog kazuisztikusan szabályozta azokat az eseteket, amikor a szerződésből származó joghatások beálltanak valamely hiba útját állta, a fogalmi (és ebből adódóan nyilvánvalóan dogmatikai) kidolgozatlanság ellenére is lényegileg ismeretesek voltak a római jogászok előtt a semmisség és a megtámadhatóság modern kategóriái. Az érvénytelenség orvoslásának kapcsán rámutat arra, hogy a jogászok általában nem kedvelték a részleges érvénytelenséget mint megoldást, ugyanakkor vizsgál olyan, önmagukban is feldolgozásra érdemes témákat, mint a *laesio enormis*, vagy éppen a *convalescencia* és a *conversio* témakörei.

A hatálytalanság kapcsán a szerző hangsúlyozza, hogy bár az érvényesség és a hatályosság egymáshoz való viszonya több modell alapján is tisztázható, a maga részéről a hatályosság szűkebb értelmezését tartja leginkább helyesnek. A témakör gyűjtőpontjában régi és új Polgári Törvénykönyvünk egy igen vitatható, és ténylegesen nehezen is értelmezhető rendelkezése áll, jelesen, hogy a végrendelet a visszavonással hatálytalanná válik. A vizsgálódás eredményeként a szerző releváns római jogi alapokkal bírő harmadik kategória bevezetését javasolja a végrendeletek kapcsán, mégpedig a megdőlés fogalmát. Meggyőzően fejti ki abbéli nézetét, hogy a megdőlt végrendelet nem érvénytelen, sokkal inkább hatálytalan jogügyletnek tekintendő. Más kérdés, hogy ama elgondolása, amely szerint ez nem hatálytalanná vált, hanem hatálytalanabbá vált jogügylet, számunkra ugyan elfogadhatónak tűnő fogalmi distinkció – még akkor is, ha kevésbé „*wasserdicht*”. Elfogadhatónak tartjuk azt az elgondolást, hogy a „hatálytalanabbá válás” adekvát módon a megdőlés kategóriája révén írható le.

Ami a könyv részletes tartalmát illeti, ebben a vonatkozásban hangsúlyozni kell, hogy nyilvánvalóan minden munka kapcsán felhozhatók olyan szempontok és témák, amelyek még kidolgozhatóak, hangsúlyozhatóak lettek volna. Az ítések gyakran – bár teljesen el nem ítéhető módon – ragadtatják magukat arra, hogy a saját szempontrendszerük érvényesítését (is) számon kérjék egy-egy munka szerzőjén. A jelen kötet alapjául szolgáló doktori értekezés vitája során jelen sorok szerzője ezt meg is tette. Siklósi kolléga becsületére legyen mondva, hogy a felvetett szempontokra kivétel nélkül reflektált, és ahol az érvrendszer elfogadhatónak tartotta, ott kiegészítette munkáját. Ekként úgy érezzük, hogy a jelen recenzió keretei között szükségtelen ezekre a kérdésekre részletesen utalni. Nyilván érdekes lett volna a *negotium* kapcsán a szó eredetére is részletesebben kitérni. Ugyanígy a *contractus* kapcsán szóba hozott a görög jog témakörében bizonyosan hasznos lett volna a *συνάλλαγμα* etimológiájának és morfológiájának vizsgálata, különös tekintettel a szóelemekre, így főként az *ἄλλαγμα* mibenlétére, mint ami pedig díjat, árat, ellenértéket, valami ellentételezése-

ként átadott dolgot, mi több, jelentős fordulatokat, vagy változásokat egyaránt jelent.⁸ Hasonlóan izgalmas téma a *ἑκούσια* és az *ἀκούσια* pár kapcsán az *ἑκούσια* morfológiai értelmezése, hiszen a szó fosztó *praeifixum*mal van ellátva. Ugyancsak izgalmas és szerteágazó vizsgálódási lehetőséget rejtett volna magában az az *utilitas* kifejezés jelentésének differenciált vizsgálata főként a részleges érvénytelenség kapcsán említésre kerülő *Utilitátsprinzip* (300. skk. oldalak) fényében. Ezen a ponton azonban eljutunk egy lényegi problémához. Mint ahogy magunk is állítottuk az *utilitas* kifejezés kapcsán, szerteágazó vizsgálódási lehetőségek adódnak – nem csupán ebben, hanem minden más, fentebb jelzett témakörben is. A szerzőnek pedig volt egy maga választotta témája, és egy teljesen autonóm megközelítési mód, amelybe bizonyos részletkérdések vizsgálata belefért, másokat pedig kénytelen volt kirekeszteni.

Külön és hangsúllyal emelendő ki, hogy példaértékű a *contractus* és a *pactum* jelentésére és viszonyára, a *verba–voluntas* kettősségének értelmezésére, valamint a *civilis causa* jelentőségére vonatkozó primer források és szekunder irodalmi nézetek ismeretése. A Gai. 3, 176 *locus* exegézise, és a rá vonatkozó másodlagos irodalom ismertetése olyannyira kimagasló színvonalú, hogy ezzel lehetne tanítani, hogyan is kell ezt csinálni. Az egyes forrásszövegek elemzésének érdekes hozadéka, hogy kiviláglik a rómaiak „egyediben”, „kicsiben” való gondolkodásra irányuló hajlama; emellett pedig jó példaként szolgálnak ezek a forráselemzések a terminológiai sokféleségre is.⁹ Ami a római jogászok által használt terminológiát illeti, nagyon impozáns a 148. oldaltól kezdődő gyűjtemény, éppen azt az alaposságot mutatja, amely Honoré Ulpianus-monográfiájában is megjelenik: kétségtelen példáját adva ezzel a tudományos „aprómunkának”.

Az eddigi pozitív véleményünk mellett azonban rá kell irányítani a figyelmet arra is, hogy bizonyos kérdések kapcsán a szerző álláspontja meglehetősen sommás, illetve – jelen sorok szerzőjének véleménye szerint – van olyan témakör is, amelynek kifejtését lényegében alapjaitól máshogyan lett volna célszerű feldolgozni.¹⁰

⁸ Vö. LIDDELL–SCOTT (1940) i. m. s. h. v.

⁹ Így az előbbi körben több olyan szöveg is elemzésre kerül, amelyek arról szólnak, hogy vételár nélkül nincs adásvétel (ld. Ulp. D. 18, 1, 2, 1 [1 ad Sab.]). Nem kizárt ugyanakkor, hogy csere vagy ajándékozás mégis létrejön, ami pedig azt jelenti, hogy nem a szerződés nemlétező, hanem az adott esetben említett adásvételi szerződés adásvételként nem jön létre. A terminológia sokféleség kapcsán Ulpianus egy másik szövege (Ulp. D. 12, 1, 18, 1 [7 disput.]) juthat eszünkbe, amelyhez kötődően logikus a szerző érvelése a szerződések nemlétező voltáról, ugyanakkor nem tér ki arra, hogy akkor miért ismerhető el a *condictio* indításának lehetősége.

¹⁰ Az első kritikai megjegyzés példaként egy, a kötet elején szereplő Iavolenus-hely hozható fel (Iav. D. 50, 17, 202 [11 epist.]), amelynek kapcsán a szerző lényegében nem közöl saját álláspontot (bár érvelése körében használja fel a szöveget), hanem mindössze a szekunder irodalom jeles szerzőit citálja – tegyük hozzá, hogy az érdemi elemzések vonatkozásában gazdagon. Egy érvelés körében felhasznált szöveg esetében azonban talán szerencsésebb lett volna valamely saját álláspont megjelenítése is, főként, hogy a szekunder irodalom felfogása nyelvi alapon is vitatható. Ebben a tekintetben legyen szabad röviden arra utalni, hogy a szövegben szereplő *subverti* egy passzív *infinitivus*, mellette a *possum*, *posse*, *potui* ige – az *ut*-tal bevezetett mellékmondat miatt – *coniunctivus praesens imperfectum* alakja lehetőséget fejez ki. A cselekvés a passzív *infinitivus* alanyával történik, vagyis a *definitió*val. Így a *subverto* ige által leírt lerombolás, megsemmisítés magára a *definitió*ra vonatkozik – furcsa is lenne, ha a dolog lényege attól változna meg, hogy azt kimondjuk. Érthető ez az okfejtés akkor, ha rámutatunk arra az egyszerű

Amit kifejezetten kritikus élel említhetünk, az a nemlétező szerződések kérdésével foglalkozó fejezet indítása (szűkebben 81. és skk. oldalak): bár a feldolgozott anyag mindenképpen imponáló, mégis a teljes megközelítés véleményünk szerint alapjaitól fogva egészen egyszerűen nem szerencsés. Ezt a véleményünket fenntartjuk akkor is, ha több alkalommal is megvitattuk Siklósi kollégával ezt a kérdést, és ő a maga részéről adekvát érveket hozott fel a saját megközelítése védelmében – ezeket a műben is szerepelteti a 281. lábjegyzetben. Bár érvelése összességében elfogadható, ezen a ponton mindenképpen jelezni kell, hogy az „ideológiamentes kutatás” mint törekvés mindenképpen dicséretes vállalkozásnak mondható, jóllehet megvalósítása lehetetlen, minthogy maga az állítás is fából vaskarika. Be kell látni ugyanis, hogy az „ideológiamentesség”, az „értékmentesség” választása maga is értékválasztás. Egészen egyszerűen arról van szó ugyanis, hogy az „ideológiamentesség”, „értékmentesség” kategóriák értéke itt „1”, nem pedig „0”.

Ami miatt a magunk részéről problémásnak tartjuk a fejezet ilyen felütését, az éppen a módszeresség hiánya, amelynek az egész munka szép példáját adja. A fő probléma abban van, hogy a létezés–nemlétezés elsősorban ontológiai kategória, amibe egy bizonyos vonatkozásban a jog is belekapaszkodik, következésképpen megkockáztatható, hogy a vizsgálódás ilyen irányú felütését is ebből az aspektusból kellett volna kezdeni. Közbevetésként jegyezzük meg, hogy egy másik lehetőség a filozófia *expressis verbis* kirekesztése lett volna, amit a szerző teljességgel helyesen elkerült, hiszen ennek az a szükségképpeni negatív következménye lett volna, hogy a nemlétezés jogi szempontból légiures térbe került volna, csak gyökértelenül lógna a semmi közepén. Mindenesetre meglátásunk szerint megkerülhetetlen lett volna (még ha *nolens volens* alapon is) a vonatkozó ókori nézetek áttekintése. Főként így van ez akkor, ha a szövegben megjelenik a tő őv kategóriája Arisztotelésznél. Megjegyzendő, hogy ebben az esetben – már csak az áthallások miatt is – elemezni kellett volna Seneca egyik levelét (Sen. Ep. ad Luc. 6, 58, 11), amelyben görög mintára a *quod est* értelmezése olvasható. Heidegger szerepeltetése ilyen formában némiképp esetleges: továbbra is fenntartjuk, hogy a vizsgálódásnak az egzisztencialista gondolkodókkal való indítása az előbbiekben mondott légiures teret hozza létre – igaz, csupán a gondolkodási háttér tekintetében. Innét közelítve érthető, ha azt mondjuk, hogy sokkal szerencsésebb lett volna az ókori előzmények felől megközelíteni a kérdést. Érthető, és el is fogadható persze, hogy a szerző ódzkodott ezt a terhet nyakába venni. Az már viszont kevésbé védhető, hogy miért éppen Heidegger a kiindulási pont (tehát nem vitatjuk azt, hogy lehet rá hivatkozni). Miért maradt ki például Kierkegaard, Jaspers, Marcel vagy éppen Sartre a vizsgálódásból? Különösen Kierkegaard hiányolható egyébként ebből a koncepcióból, akinek a munkássága mindenképpen hatott magára Heideggerre is. Ezen túlmenően az sem elhanyagolható szempont, hogy például Kant jelentős mértékben befolyásolta Kierkegaard nézetrendszerét. Éppen ezért, ha a modern filozófiára is akarunk hivatkozni, akkor az elsősorban Kant, illetve Hegel munkásságánál kellene kezdeni, főként akkor, ha a „*Dasein*” fogalma megjelenik a műben. Mindeme kritikai megjegyzések

tényre, hogy a feketéből attól még nem lesz fehér, hogy azt állítjuk róla). A jelentésekhez ld. *Oxford Latin Dictionary* s. h. vv.

azonban nem egyáltalán nem kisebbítik Siklósi Iván érdemeit, mindösszesen egy, a szerző által képviselttől eltérő feldolgozási lehetőségre is szerettünk volna utalni eme megjegyzések által.

3. Összegzés

A fentiek rekapitulációjaként megállapítható, hogy Siklósi Iván adjunktus úr munkája jócskán túlmutat egy hagyományos nagymonográfia keretein is: igazából ebben a kötetben több könyvre való anyag szerepel. Lehet persze mondani, hogy mit lehetett, vagy kellett volna másképp csinálni, mit lehetett volna még kidolgozni, azonban ilyen kritikai megjegyzéseket tenni teljességgel felesleges. A lényeg, hogy a fáradságos tudományos „aprómunka” eredményeként a forrásokból kiinduló, a szekunder irodalmat kiválóan feldolgozó, és ezzel impozáns nyelvtudásról tanúbizonyságot tevő, a vizsgált témának önálló, komoly tudományos értékkel bíró feldolgozás született, amely méltó a hazai romanisztika kiváló színvonalának és hírnevének öregbítésére.

ERDŐDY János
egyetemi docens (PPKE JÁK)